

ULUS BAKER • **Makine-Dil**

İletişim Yayınları 3583 • Birikim Kitapları 40

ISBN-13: 978-975-05-3865-0

© 2025 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2025, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Angela Melitopoulos'un video kaydından

Ege Berensel'in kolajı

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Funda Dörtkaş

DİZİN Berkay Üzüm, Mehmet Atala

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44870

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/41

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ULUS BAKER

Makine-Dil

DERLEYEN *Ege Berensel*

ULUS BAKER 1960 doğumlu. ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde çalıştı, yüksek lisans ve doktora yaptı. Çeşitli yayınevlerine katkıda bulundu. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'ni (İletişim, 1988) hazırlayan kadroda yer aldı. *Toplum ve Bilim* dergisi yayın kurulu üyeliği yaptı. Başka dergilerin yanı sıra *Birikim*'de yazıları yayımlandı. Birçok platformda dersleriyle, konferanslarıyla, "serbest" konuşmalarıyla, sanal ortamda yazışmalarıyla hep insanlarla sohbet halinde oldu. 12 Temmuz 2007'de bu dünyadan ayrıldı.

Yazıları İletişim Yayınları Birikim Kitapları dizisinden kitaplaştırılmaktadır: *Aşındırma Denemeleri* (2000), *Yüzeysel - Fragmanlar* (der. Ege Berensel, 2009), *Kanaatlerden İmajlara - Duygular Sosyolojisine Doğru* (çev. Harun K. Abuşoğlu, 2010), *Beyin Ekran* (der. Ege Berensel, 2011), *Dolaylı Eylem* (der. Ege Berensel, 2012), *Sanat ve Arzu* (haz. Tansu Açık, 2014), *Siyasal Dilde Huzur Söylemi* (çev. Onur Eylül Kara, 2020), *Makine-Dil* (der. Ege Berensel, 2025).

EGE BERENSEL 1968 yılında Muğla'da doğdu. ODTÜ Elektrik-Elektronik ve Endüstriyel Tasarım Bölümleri'nde okudu. Jale Erzen'le birlikte ODTÜ Mimarlık Bölümü'nde "Estetik ve Eleştiri" dersleri verdi. Ulus Baker ile birlikte Öteki Yayınları için "Sinema" "Anarşizm" ve "Deleuze Dersleri" dizilerinin editörlüğünü yaptı. Alef Yayınları için *Videonun Eylemi*, Yapı Kredi Yayınları için yine hocası olan Hüseyin Cöntürk'ün *Çağının Eleştirisi* kitaplarını derledi.

Bir kitabın kendisi küçük bir makinedir; o halde, bu edebi makinenin bir savaş makinesiyle, bir duygu makinesiyle, bir devrimci makineyle, vb. –ve onları yönlendiren bir soyut makineyle– ölçülebilir ilişkisi nedir?... Ama yazarken sorulması gereken tek soru edebi makinenin başka hangi makineye bağlanabileceği ve çalışması için hangi makineye bağlanması gerektiğidir...

– GILLES DELEUZE - FÉLIX GUATTARI, *Rhizome: Introduction*¹

Ama emek aracı, sermayenin üretim sürecine dahil edildikleri andan itibaren, farklı başkalaşmalardan geçer, bunların en üst aşaması makine ya da daha ziyade bir otomat, kendiliğinden hareket eden devindirici bir güç tarafından harekete geçirilen otomatik bir makine sistemidir; bu otomasyon sayısız mekanik ve entelektüel organdan oluşur, öyle ki bizzat işçiler bu otomasyon sisteminin sadece bilinçli eklentileri haline gelir.

– KARL MARX, *Makineler Üzerine Fragman*²

Ne ekran ne gösteri, ne de temsil söz konusudur – yalnızca makine vardır.³

– DZIGA VERTOV

Yapı için, diyebiliriz ki, öğelerini, her birini diğerleriyle ilişkilendiren bir atıflar sistemi aracılığıyla konumlandırır, öyle ki, kendisi de bir öge olarak diğer yapılarla ilişkilendirilebilecektir. Eylem faili, ki buradaki tanımlanışı bu karşılıklı belirlenme ilkesinin ötesine geçmez, yapıda içerilmektedir... Makine ise, esasen, eylem öznesinden uzakta kalır. Özne her zaman başka bir yerdedir. Zamansallaşma makineyi her yandan kuşatır ve onunla ancak bir olay tarzında ilişkilenebilir. Makinenin ortaya çıkışının işaretlediği şey, bir tarihtir, bir değişimdir. Yapısal temsilden farkı budur.⁴

– FÉLIX GUATTARI

1 Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *Rhizome: Introduction*, Paris: Minuit, 1976, s. 13.

2 Karl Marx, *Grundrisse*, cilt 2, çev. Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 2003, s. 167.

3 Ulus Baker, Kanaatlerden İmajlara: Duygular Sosyolojisine Doğru, çev. Harun Abuşoğlu, Birikim Yayınları, 2012, s. 319.

4 Félix Guattari, “Machine et Structure”, 1972, *Change* 12, s. 92-97.

İÇİNDEKİLER

OKURA NOT	9
-----------------	---

BİRİNCİ KISIM

<i>Beden-Dil, Minör-Dil, Otonom-Dil</i>	11
1 Dünyanın Sürekliliği Üzerine	13
2 Toplumsal Tipler Üzerine Bir Ek	21
3 Yabancı Bir Ülkedeki Yabancılar	27
4 Edward Said ve Entelektüelin Politikaya Müdahalesi	33
5 Marx Sonrası Marksizm	37
6 Toplumsal Makine ya da Socius	53
7 Mekanik Türk	57
8 Kutsaldan Arındırılmış Modern Toplum	65
9 Kanaat Toplumlari Üzerine Bir Ek	69
10 <i>De te fabula narratur</i>	73
11 Yerliliğe Karşı Otonomi	77
12 Gayrimaddi Emeğin Hayaleti	81

İKİNCİ KISIM

Makine-Dil, Makine-Göz, Semiyotik Makineler	85
1 Makine-Dil: Bir Dil Sosyolojisine Doğru.....	87
2 Prelüd ya da “Doğruyu Söylemek Üzerine”.....	107
3 Dilin Tehlikesi: Savaş Modeli.....	109
4 Dilin Eleştirisinin Boyutları.....	115
5 Semiyotik Makineler: Söylem Çözümleme Notları.....	119
6 Nasyonal Bolşevizme Doğru Dil Kaymalarına Bir Ek.....	149
7 Kinochestvo: Dziga Vertov’un Makine-Göz’ü.....	151

ÜÇÜNCÜ KISIM

İmge-Dil, Şizo-Dil, Dil-Olmayan	159
1 Hegel Estetiği ve Fotoğraf Üzerine Tezler.....	161
2 Resim Sorunu Üzerine.....	167
3 Siyaset ve Sanatın Genç-Muhafazakâr (Jungkonservative) Çeşidi Üzerine.....	171
4 İNSAN: Bilimlere Doğru Bir Açılış.....	173
5 Nedir Bir Yazar?.....	175
6 Hinduizmin Görünmez-Oluşları.....	181
7 Soyut Makine.....	193
8 Duygu Makineleri.....	199
9 Sade ve Masoch’da Dil-Olmayan.....	203
10 Kant’ın Makinesel Portresi.....	213
11 Arzu Makineleri.....	219
12 Jabberwacky Diyaloğu.....	223
DizİN	237

OKURA NOT

Bu kitaptaki yazıların daha önce yayımlanmamış ve “dil sosyolojisi” ile ilgili olanları, Ulus Baker’in ODTÜ Sosyoloji bölümünde, 1992 ve 1995 yılları arasında yürüttüğü “SOC 315 Sociology of Mass Communication” (Kitle İletişim Sosyolojisi), “SOC 440 Sociology of Knowledge” (Bilginin Sosyolojisi), “SOC 318 History of Sociology” (Sosyoloji Tarihi) derslerine ve 1993 Mart ve Temmuz ayları arasında Ataç Sokak 29/14’te Aziz Nesin öncülüğünde bir grup aydınının çabalarıyla kurulan, kurucularının deyimiyle “kültürle ilgili işler üreten” ve sıkıyönetim ortamında söz söyleyebilmek isteyen aydınları bir araya getirme amacını taşıyan, neredeyse 1980’lerin sonu 1990’ların başında alternatif bir üniversiteye dönüşen BİLAR Ankara’da “Söylem Çözümlemesi” adıyla verdiği seminerlere dayanıyor.

Yazıların “sanat sosyolojisi” ile ilgili olanları, Hasan Ünal Nalbantoğlu’yla birlikte ODTÜ Sosyoloji’de 1998 ve 1999 yıllarında verdikleri SOC 437 Sociology of Fine Arts and Music (Güzel Sanatların ve Müziğin Sosyolojisi) derslerindeki tartışma metinlerine, 2002 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümü’ne sunduğu doktora tezi “From Opinions to Images: Towards a Sociology of Affects”ın (Kanaatlerden İmajlara: Duygular Sosyolojisine Doğru) dışarıda bırakılmış metinlerine, elektronik ortamda yapılan yazışmalara dayanıyor.

Tabii ki Ulus Baker, bir araştırma görevlisi olarak başladığı ve hep bir araştırma görevlisi olarak kaldığı, 17 Şubat 1992 tarihinde çalışmaya başladığı ve çeşitli nedenlerle 31 Aralık 1999 tarihinde ayrılmak zorunda bırakıldığı ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nde ve yine 2005 yılında ayrılmak zorunda kaldığı ODTÜ GİSAM'da verdiği dersleri kendi adıyla açamadı. Buralarda verdiği dersler başka başka öğretim üyelerinin adıyla yürütüldü.

İngilizce yazılmış metinlerin çevirisi, Başak Altın, Emre Koyuncu, Onur Eylül Kara ama ağırlıklı olarak yine Can Gündüz'ün emeğiyle gerçekleşti. Ders notlarının bazılarının ortaya çıkması Adile Arslan Avar sayesinde. Arkadaşı, video sanatçısı Angela Melitopoulos onunla yaptığı bir video söyleşinin kaydının yazıya dönüşmesine vesile oldu.

Daha önce basılmış yazıların kaynakları gösterildi. Yine Ulus'tan derlediğimiz kitaplara düştüğümüz bir notu burada da tekrarlırsak: Çeşitli kaynaklara yapılan atıflar, Ulus'un üslubunca, akademik resmiyetten uzak, bazen de mealendir.

BİRİNCİ KISIM

***Beden-Dil, Minör-Dil,
Otonom-Dil***

Dünyanın Sürekliliği Üzerine¹

Öznenin temel “ayrılık”ı ve “yabancılaşma”sı verili haldeyken, hatta psikanalitik deneyim tam da onun kendi içinde “bölünüş”ünü dayatmak istemişken, dünyanın radikal sürekliliği nasıl yaratılır? Modern bilimler dünyanın sürekliliğini, onun sonsuzluğuna değil, sonluluğuna dayanarak varsaydılar; olanaklı başka dünyalar vardı ama bunlar, yaşadığımız dünyanın tam da sürekliliğini garantilemek için saf dışı bırakılmalıydı. Dünya nasıl sürekli kılınır? Bu soru, özünde Leibnizci görüşdür, dolayısıyla da modern felsefi geleneğe dâhildir. Leibniz’in örneklerini benimseyecek olursak, Sezar’ın Rubikon’u geçmeyeceği, Adem’in günaha girmeyeceği ve buna benzer şeylerin görülebileceği olanaklı başka dünyaların varlığı, dünyanın hem sonluluğuna (çünkü olanaklı başka dünyalar var) hem de sürekliliğine (çünkü “en iyi” dünya, seçilmiş ve varlığa dahil edilmiştir) işaretler. Sonlu olan bu dünyanın hâlâ sürdüğünü, yani “açık” olduğunu bildiğimiz için durum budur. Spinoza’yla beraber Leibniz, sonluluğun olumsuzlanması olarak değil,

1 Ulus Baker’in *From Opinions to Affects: Towards a Sociology of Affects*, Ankara: ODTÜ Sosyoloji Bölümü, 2002 doktora tezine dahil etmediği metinlerden (Türkçe çevirisi; *Kanaatlerden İmajlara; Duygular Sosyolojisine Doğru*, çev. Harun Abuşoğlu, İstanbul, Birikim Yayınları, 2010).

sonsuzca küçük olan ilişkilerin olanaklılığı olarak sonsuzluk kavramını yeniden tanımlar. Sonsuzluk, verili ve sonlu bir bireye zerk edilmiş olarak da düşünülebilir: Spinoza'nın (Me-yer'e mektuplarda) verdiği örneğe göre, eşmerkezli olmayan ama biri diğerinin içinde yer alan iki çemberdeki farkların toplamının da bir çeşit sonsuzluk olduğu düşünülebilir. Önemli olan, bu “sonlu sonsuzluk”u matematiksel-geometrik bir paradoks yahut matematiksel soyutlamanın bir icadı olarak değil, her bireyde var olan bir “sonsuzluk” olarak düşünmektir. Bu sonsuzluk, bütünüyle Leibnizci yüksek matematiğin, diferansiyel fikrinin, belirleyici mantığıdır. Ve eğer diferansiyel matematik olmasaydı, bugün elimizde fizik, mekanik, biyoloji ve hatta istatistiksel yöntemleri uygulaması ölçüsünde sosyal bilimler de olmayacaktı. Sorun, bireysellik terimi üzerindeki ortodoks anlayıştan kaynaklanıyor. Modernite, bir bölünmez, bir tür atom ve bir parçacık olarak anlaşılması gereken bireyi, bir özne, hatta Özne'nin ta kendisi olarak tasdik eden bir ideoloji geliştirmiştir. Diğer taraftan, 17. yüzyılın majör rasyonalizmi, herhangi bir bireyde bulunan çokluklar ve içkin sonsuzluklar fikriyle büyülenmişti. Uzay boşluğunun sonsuz büyüklüğünü tasdik eden optik aygıt olarak teleskobun büyük olana bakıştaki sonsuzluğu, yerini hemen yeni bir sonsuzluğa, Leeuwenhoek'un icadı olan mikroskoba bırakmıştı. Yaşamın ayrıntılara, hatta daha küçük birimlere belirsizce bölünebilir oluşu, herhangi bir bireyde bir sonsuzluk tasavvur etmeyi de mümkün hale getirdi.

Sosyoloji doğar doğmaz, her şeye rağmen kavramlarını yaratılardan bir cevap ve buna karşılık gelen bir gerekçe talep eden böylesi metafiziksel sorunlarla karşılaştığında, bireyin sonsuzluğuna dair yanlış anlayışın sıkıntısını çekti. Toplum ve bireyi karşı karşıya koyan Durkheim, bireye bir atomik varoluş, topluma da kendinden kaim bütünlük olarak bir küresel statü verdi. Bize, bir “sosyal olgu”nun, ancak bireyi “aşan” herhangi bir şey ortaya konabildiğinde tanımlandığını öğretti. Bir diğer deyişle, kolektif ahlâk, dinsel sistem, işbölümü gibi sosyal olguların unsurları, bireye olan dışsallıklarına istina-

den tanımlanırlar. Böylece birey de psikoloji bilimine devredilir, ki Durkheim bunu, beşerî bilimleri –sosyoloji ve psikoloji şeklinde– sınıflandırmanın bir ölçütü olarak kullanır. Böyle bir ölçütün keyfiliği bağlamında ona karşı çıkan kişi, Leibniz’den sonra gelen “ikinci” Monadoloji’nin yazarı Gabriel Tarde olmuştur. Sırf bireyin incelenmesini psikolojiye havale etti diye değil, aynı hatayı sosyolojiyi alt bölümlere –ahlâk sosyolojisi, din sosyolojisi ya da herhangi bir şeyin sosyolojisi şeklinde– ayırırken yaptığı için de. Onu, yaptığı bu yöntemsel ayrımı bir ontolojiye aktarmakla –topluma, bireyin dışında nesnel bir gerçeklik olarak öz atfetmekle– suçladı. Durkheim’ın sosyolojiyi alt bölümlere ayırmasının (ki bu, gelecekte akademik bölümleşmenin ön hazırlığıydı) karakteristik özelliği, bir “siyaset sosyolojisi” olanağını idrak edememesidir. Peki neden? Bu kesinlikle, Durkheim’ın, her bireyselliğe işlenmiş sonsuzluğu ihmal etmesidir; dalgalanmalar, belirsizlikler ve varyasyonlarla tanımlı bir âlemi tasavvur etmeyi becerememesidir. Modernitede siyaset, aktörlerinin kararlılıklarına ve niyetlerine karşın bir kanaatler, tereddütler âlemi, yönelimler çokluğu alanı ve güç ilişkileri mahalli olmaya meyillidir. Muhtemelen Durkheim’ın kafasında siyaset, bir sosyolojiye devredilemezdi, çünkü siyasetin dinamikleri, sabit bir temelden, insani etkinliğin tanımlanabilir alanından, bir diğer deyişle, Auguste Comte’tan beri kullanımda olan bir ifadeyi tekrarlayacak olursak, sıkı bir sosyal istatistikten yola çıkmıyordu.

Hiç zorlanmadan denebilir ki Durkheim, Kartezyen metafiziğin takipçisidir ve onun, bireysellik alanı ile toplum alanı arasında yaptığı ayrım, Descartes’ın beden ve ruh arasında yaptığı ünlü ontolojik ayrımı takip eder. Bu basitçe, bir analogiyle Descartes ile Durkheim’ın birbirine benzediğini söylemek değildir çünkü Kartezyen ve Durkheimcı ayrımın sonuçları ortak ve aynıdır: Kartezyen ikiliğin amacı, bedenin, akla ait olan iradeyle nasıl yönetildiğini, idare edildiğini, yani uzamda yer alan şey ile düşünen şey arasındaki etkileşimin kavramsal olarak nasıl mümkün kılınabileceğini açıklamaktır. Kartezyenizm, dünyanın süreksizliğine, sonluluk varsayımına yönelik